

Opgave 1 De magie van theater

In Nederland is het genre musical razend populair. Ieder jaar worden er tientallen musicalproducties uitgebracht die door miljoenen mensen worden bezocht. In de meeste musicals worden vrolijke maar ontroerende verhalen verteld met een goede afloop.

Actrice Chantal Janzen heeft in verschillende musicals de hoofdrol gespeeld. Toen zij één van haar eerste rollen speelde, sprak zij in een interview over de magie van theater:

tekst 1

“Ik heb altijd het idee bij musical dat ik in een andere wereld stap. Als ik in de coulissen sta, ben ik nog mezelf ..., maar dan opeens, zodra ik één stap op het toneel zet en het licht op me voel schijnen, stap ik een sprookje binnen. Dat is echt iets magisch, dat is iets van theater wat ik niet kan verklaren.”

Om deze magie te creëren, gebruikt Janzen haar eigen verbeelding:

“Ik maak voor mezelf altijd een achtergrond voor de persoon die ik speel. Dat staat niet in het script: het verhaal dat ik maak, bestaat helemaal niet.”

naar: Goossen, Jesse. *Dit is theater, Lemniscaat, 2003*

Het verzonnen achtergrondverhaal heeft Janzen nodig om de emoties van haar personage te kunnen spelen en zo haar doel te bereiken: emoties oproepen bij de toeschouwers.

Het is de vraag of de emoties die toeschouwers van een musical ervaren echt zijn of onecht. Naar aanleiding van de zogenoemde ‘paradox van de fictionele emoties’ onderzoekt filosoof Kendall Walton wat we ervaren bij het zien van situaties waarvan we weten dat ze niet echt zijn.

- 2p 1 Ervaart een toeschouwer van een musical volgens Walton echte emoties? Leg je antwoord uit en beredeneer vervolgens aan de hand van tekst 1 of Chantal Janzen zélf, bij het acteren in een musical, volgens Walton echte emoties ervaart.

Toen het theater in de vijfde eeuw vóór onze jaartelling in Griekenland ontstond, hield men van een ander soort voorstellingen dan musicals. In die tijd smulden de toeschouwers van tragedies, serieuze stukken die dramatisch eindigen met de ondergang van een heldhaftig persoon. Ze zijn meestal gebaseerd op verhalen uit de Griekse mythologie en gaan over zware thema’s zoals liefde en haat, wraak en verraad.

De verhalen in Griekse tragedies zijn vaak zó onwaarschijnlijk, dat het voor de toeschouwers niet gemakkelijk is om zich erin te herkennen. Om te bereiken dat toeschouwers zich toch identificeren met de hoofdpersoon, wordt in veel tragedies een koor opgevoerd.

De leden van het koor in een Griekse tragedie becommentariëren de ellende in het verhaal en geven hun emoties daarbij weer. Deze emoties zijn voor de toeschouwers onmiddellijk herkenbaar. In poëtische stijl, onder begeleiding van harmonieuze en aantrekkelijke fluitmuziek, vertellen de koorleden bovendien over de achtergrond en voorgeschiedenis van het verhaal. Daardoor kunnen de toeschouwers de gebeurtenissen goed begrijpen.

De rol van het koor binnen een tragedie voldoet aan de drie doelen van een redevoering zoals die worden beschreven in de klassieke retorica.

De Romein Quintilianus schreef in de eerste eeuw na onze jaartelling het handboek 'De opleiding tot redenaar'. Daarin onderscheidt hij twee soorten emoties om de doelen van een redevoering te bereiken, namelijk pathos en ethos.

- 5p **2** Geef aan wat de drie doelen van een redevoering zijn volgens de klassieke retorica en laat zien hoe je deze drie doelen herkent in de rol die het koor speelt in een Griekse tragedie.
- Leg tevens uit op welke manier het koor volgens Quintilianus gebruik kan maken van pathos en ethos om deze doelen te bereiken.

Het vergelijken van theater met retorica gebeurde vaak in de Oudheid.

Quintilianus vergelijkt een toneelspeler met een redenaar. Ook in de filosofie van de Griekse filosoof Plato is een overeenkomst aan te wijzen tussen zijn opvattingen over theater en die over retorica.

Plato leefde ten tijde van de hoogtijdagen van de Griekse tragedies, maar hij droeg het theater geen warm hart toe.

Volgens Plato proberen toneelspelers emoties op te roepen bij de toeschouwers. Dit vindt hij gevaarlijk omdat die emoties de toeschouwers afleiden van dat waar zij eigenlijk naar zouden moeten streven.

Deze kritiek van Plato valt goed te begrijpen vanuit zijn driedeling van de ziel.

- 2p **3** Waarin komt Plato's kritiek op de retorica overeen met zijn kritiek op het theater?
- Leg je antwoord uit aan de hand van zijn driedeling van de ziel.

Eén van de oudste bewaard gebleven tragedies is 'Het verhaal van Orestes'. In deze tragedie wordt verteld hoe koningszoon Orestes wordt achtervolgd door vreselijke rampen. De ellende begint als zijn vader als overwinnaar terugkeert uit de oorlog. Zijn moeder heeft in de tussentijd echter een relatie aangeknoopt met de neef van zijn vader. Zij verwelkomt haar man alsof er niets aan de hand is, maar eenmaal binnen in het paleis vermoordt zij hem terwijl hij een bad neemt.

Een groep oude mannen volgt vlak buiten het paleis angstvallig de gebeurtenissen, zonder precies te weten wat er gaande is. Ze voelen aan dat er iets niet klopt en verliezen hun vertrouwen in de toekomst. Ook al snappen ze niet precies waarvoor ze bang zijn, ze weten niet meer wat ze moeten doen.

In de twintigste eeuw speelt de emotie angst een belangrijke rol in het werk van existentialistische filosofen.

De Franse existentialist Jean-Paul Sartre maakt een duidelijk onderscheid tussen 'angst' en 'vrees'.

- 3p 4 Zou Sartre de emotie van de oude mannen in 'Het verhaal van Orestes' omschrijven als angst of als vrees?

Beargumenteer je antwoord en leg daarbij uit wat volgens Sartre het verschil is tussen angst en vrees en waarom angst volgens hem fundamenteeler is dan vrees.

In het vervolg van 'Het verhaal van Orestes' worden de verschrikkingen nog groter.

Orestes krijgt van de goden de opdracht om zijn vader te wreken: hij moet zijn eigen moeder vermoorden. Een onmenselijke opdracht, maar in de Griekse mythologie ging men er vanuit dat de goden de hoogste waarheid vertegenwoordigen. Ieder normaal denkend mens gehoorzaamde dan ook aan de wil van de goden.

Orestes slaagt erin de afschuwelijke bloedwraak op zijn moeder uit te voeren, maar onmiddellijk na de moord ziet hij de wraakgeesten. Deze wezens worden beschreven als half slang en half vrouw. Bloed druipt uit hun ogen en ze zijn alleen zichtbaar voor wie door hen wordt achtervolgd. Ze jagen hun slachtoffers voor eeuwig op. Hun angstaanjagende verschijning belooft dan ook weinig goeds voor Orestes.

De filosoof Aristoteles leefde ongeveer een eeuw nadat 'Het verhaal van Orestes' werd geschreven. In tegenstelling tot Plato was Aristoteles een bewonderaar van het theater. Volgens hem gaan toeschouwers volledig op in de fictionele situatie van de tragedie: ze identificeren zich zodanig met het getoonde dat ze tijdens de voorstelling vergeten dat wat voor hun neus gebeurt niet echt is. Omdat de hoofdpersoon zulke vreselijke narigheid doorstaat, krijgen de toeschouwers medelijden met hem.

Volgens Aristoteles roepen tragedies altijd terecht medelijden op. In zijn 'Retorica' beschrijft hij de vier elementen waarmee je kunt vaststellen of er sprake is van echt medelijden. Aan de hand van deze elementen zou hij bepaald hebben dat ook 'Het verhaal van Orestes' terecht medelijden opwekt bij de toeschouwers.

- 4p 5 Leg aan de hand van bovenstaande inleiding uit waarom de toeschouwers van 'Het verhaal van Orestes' volgens Aristoteles terecht medelijden krijgen met Orestes.

Pas daarbij alle vier elementen toe die Aristoteles onderscheidt bij 'medelijden'.

In de negentiende eeuw onderzocht de filosoof Friedrich Nietzsche de Griekse kunst en cultuur in zijn boek 'De geboorte van de tragedie uit de geest van de muziek'. Volgens hem werken er in een tragedie twee tegengestelde krachten. Aan de ene kant een wrede en mateloze kracht en aan de andere kant een fantasievolle en dromerige kracht. De wrede mateloosheid is uiteindelijk sterker dan de dromerige fantasie: tragedies kennen immers altijd een ongelukkig einde.

Nietzsche vindt de Grieken een sterk en krachtig volk omdat zij kunnen genieten van tragische verhalen. Volgens Nietzsche roept een tragedie dan ook absoluut geen medelijden op, zoals Aristoteles beweerde. Een tragedie toont dat de mens zich niet moet laten misleiden door de fantasie, maar het leven altijd vol energie moet vieren, hoe ellendig het soms ook is.

Deze opvatting van Nietzsche over het effect van tragedies valt goed te rijmen met zijn analyse van de emotie medelijden en zijn opvatting dat de mens de herenmoraal moet verkiezen boven de slavenmoraal.

- 3p **6** Beargumenteer vanuit Nietzsches opvatting over het effect van een tragedie dat hij de herenmoraal verkiest boven de slavenmoraal.
Leg je antwoord uit aan de hand van Nietzsches analyse van medelijden en zijn onderscheid tussen herenmoraal en slavenmoraal.

Over de vraag of een theatervoorstelling medelijden oproept, verschillen filosofen van mening. Dit meningsverschil hangt waarschijnlijk samen met het feit dat de emotie medelijden door sommige filosofen positief en door anderen negatief wordt beoordeeld.

Nietzsche veroordeelt de emotie medelijden, terwijl zijn filosofische leermeester Arthur Schopenhauer de emotie medelijden juist verdedigt.

- 4p **7** Vind jij medelijden een wenselijke of juist een verwerpelijke emotie?
Beargumenteer jouw standpunt zowel aan de hand van twee kenmerken van medelijden die Nietzsche beschrijft, als aan de hand van de visie die Schopenhauer op medelijden heeft.